

Новації Кримінального процесуального кодексу України 2012 року в застосуванні запобіжних заходів

І.В. Тарасова

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Стаття присвячена проблемам реформування кримінального судочинства та аналізу норм Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. з точки зору підвищення рівня ефективності застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Статья посвящена проблемам реформирования уголовного судопроизводства и анализу норм Уголовного процессуального кодекса Украины 2012 г. с точки зрения повышения уровня эффективности при применении мер пресечения в уголовном производстве.

This article is devoted the problems of reformation criminally of the legal proceeding, and analysis of norm of the Criminal code of practice of Ukraine of 2012, from point of increase of level of efficiency of application of measures of suppression in criminal realization.

Ключові слова: кримінально-процесуальний примус, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи.

Постановка проблеми

Прийняття Верховною Радою 13 квітня 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України є довгоочікуваним кроком на шляху реформування системи правосуддя в Україні, що пов'язаний зі становленням та розвитком незалежності України та необхідністю відходу від радянської моделі кримінального процесу. Однак, деякі положення цього акта потребують подальшого корегування та вдосконалення задля виконання завдань правосуддя.

Згідно зі ст. 2 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. до завдань кримінального провадження входить забезпечення швидкого, повного на неупередженого розслідування та судового розгляду [1]. Забезпечення виконання вимог законодавства стосовно реалізації завдань кримінального судочинства унеможлиблюється без застосування різних форм кримінально-процесуального примусу до особи, яка підозрюється чи обвинувачується у здійсненні кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння. Оскільки застосування примусу пов'язано з обмеженням консти-

туційних прав особи, ця тематика є завжди актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженням загальних питань застосування запобіжних заходів займалися багато видатних науковців, серед яких: І.Л. Петрухін, В.М. Коркунов, З.З. Зінатулін, З.Д. Єнікєєв, М.І. Капінус, Г.М. Миньковский, М.М. Михєєнко, А.П. Рижов, В.М. Тертишник, Н.В. Щєдрин та інші. Більш детально у своїх роботах тему застосування запобіжних заходів розглядали такі автори: Г.Е. Омельченко, Г.М. Миньковский, В.А. Михайлов, Л.К. Трунова, Е.Г. Ткачова та інші.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Застосування заходів примусу є чітко внормованою діяльністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді та суду. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. запровадив багато нових положень, але їх реалізація потребує наукового та практичного тлумачення. У нашій країні донині залишається значна частина нерозв'язаних питань щодо

процесуального порядку застосування заходів кримінально-процесуального примусу, у тому числі запобіжних заходів.

Формулювання цілей статті

Метою статті є аналіз новацій Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. стосовно унормування методів і способів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні; з'ясування основних напрямів у подальшому реформуванні кримінально-процесуального законодавства України, у тому числі, відносно застосування запобіжних заходів до осіб, винуватість яких ще не встановлено вироком суду.

Виклад основного матеріалу дослідження

Гуманізація кримінального процесу вимагає поважного ставлення до особи – суб'єкта кримінально-процесуальних правовідносин. Це відображено у статтях 7, 11 Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – Кодекс) як загальної засади здійснення кримінального судочинства в державі. Порушення норм кримінально-процесуального законодавства при застосуванні запобіжних заходів, навіть не пов'язаних із узяттям під варту, є неприпустимим. Раніше у більшості випадків це було пов'язано з відсутністю в Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. чітко прописаного механізму реалізації прав усіх учасників процесу, які вступають у правовідносини при застосуванні будь-якого із запобіжних заходів.

Кодекс 2012 р. приділяє більше уваги процесуальному порядку застосування засобів кримінального примусу. У розділі II закріплено порядок, форми та підстави застосування примусу в кримінальному судочинстві під назвою «заходи забезпечення кримінального провадження» [1]. Визначення таких заходів у Кодексі не подано, але є вичерпний перелік, що складається з 9 видів заходів, де на останньому місці знаходяться запобіжні [1, ст. 131], перелік яких передбачено у ст. 176 [1].

Як зазначалося вище, застосування заходів кримінально-процесуального примусу є діяльністю органів досудового розслідування, прокурора, слідчого судді

та суду. Вона повинна здійснюватися в чітко внормованому Кодексом порядку, оскільки ці заходи обмежують права та свободи людини та громадянина. Будь-які заходи кримінально-процесуального примусу (заходи забезпечення провадження) повинні застосовуватися у виключних випадках, коли неможливо виконати завдання кримінального судочинства без використання заходів примусу.

Новаціями Кодексу є те, що ст. 176 у переліку запобіжних заходів не передбачені: підписка про невийзд, порука громадської організації або трудового колективу, нагляд командування військової частини, але є нові для України види запобіжних заходів, а саме: унормовано домашній арешт та особисте зобов'язання.

Згідно зі ст. 179 Кодексу особисте зобов'язання полягає в покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені ст. 194 Кодексу, де сказано, що підозрюваний обвинувачений повинен «...виконувати один або кілька обов'язків, необхідність покладення яких була доведена прокурором, а саме:

- 1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;
- 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи;
- 4) утримуватися від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом;
- 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;
- 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти) для виїзду за кордон, інші до-

кументи, що дають право на виїзд з України і в'їзд в Україну;

9) носити електронний засіб контролю».

Зі змісту статей 179, 181, 194 Кодексу випливає, що особисте зобов'язання є запобіжним заходом із широким спектром обов'язків, які можуть бути покладені на особу. Кодекс передбачає можливість як застосування одного з обов'язків або декількох, так і в різних їх варіантах, також при застосуванні інших запобіжних заходів: особистої поруки чи застави. Це правило з одного боку розширює права слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, що може спричинити застосування непотрібних обмежень, з іншого боку надає можливість службовим особам підібрати такий обов'язок (декілька обов'язків), які найбільш відповідатимуть обставинам певної справи. Другою новацією є те, що за невиконання передбачених особистим зобов'язанням обов'язків слідчим суддею може бути, окрім застосування більш суворого запобіжного заходу, ще й накладено грошове стягнення в межах від 0,25 до 2 мінімальних заробітних плат [1, ч. 2 ст. 179]. Але Кодекс 2012 р., як і попередній 1960 р., не визначає ступінь суворості кожного із запобіжних заходів, окрім очевидного найбільш суворого – взяття від варту, крім того, постає питання, у якому порядку буде визначатися конкретна сума грошей у певному кримінальному провадженні.

Передбачення в переліку запобіжних заходів домашнього арешту є новим для українського кримінального процесу, але цей запобіжний захід широко використовується у світі як альтернатива взяттю під варту. Згідно з ч. 1 ст. 181 Кодексу домашній арешт обмежує свободу пересування певним житлом, яке не можна залишати або постійно, або протягом певного часу, визначеного судом. Застосування домашнього арешту як запобіжного заходу є обмеженням прав особи, що не позбавляє її звичних умов перебування та проживання, окрім можливостей пересування за межами квартири чи приватного будинку, або іншого приміщення, де особа проживає.

Найбільшим досягненням нового Кодексу є правила застосування запобіжних заходів. По-перше, чітко визначено, що запобіжні заходи можуть застосовуватися лише за рішенням слідчого судді, суду (ст. 194 КПК). По-друге, службова особа, яка подала клопотання до суду про застосування запобіжного заходу, повинна довести необхідність такого застосування. По-третє, визначено обмеження терміну дії запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, а саме: у постанові (ухвалі) про застосування запобіжного заходу повинен вказуватися строк, на який особа обмежується у правах, однак не більше як на два місяці. Хоча Кодекс передбачає можливість продовження строків дії запобіжного заходу та максимальний термін продовження не вказано, але воно є можливим лише за рішенням слідчого судді та в межах розумних строків [1].

Однак, новий Кодекс має й недоліки в питанні застосування запобіжних заходів, наприклад, стосовно визначення підстав для їх застосування. Прийняття рішень про застосування запобіжних заходів мають складності стосовно передбачення майбутньої поведінки підозрюваного, обвинуваченого. Загалом процес прийняття рішення пов'язаний із реалізацією певного плану дії, що охоплює сукупність дій, спрямованих на досягнення мети, і термінів їх реалізації. Основою прийняття будь-якого рішення повинна бути інформація [3]. Не викликає сумніву, що підстави – головне, на чому базується що-небудь, або вже відомо і покладено в основу рішення, зокрема в разі прийняття рішення про застосування запобіжного заходу. Крім цього, таке рішення повинно зумовлюватися наявністю в матеріалах кримінального провадження загальних підстав застосування запобіжних заходів і спеціальних підстав, тобто таких, які мають значення для обрання саме цього запобіжного заходу [4].

Загальними підставами для застосування запобіжного заходу є дані, що підтверджують припущення про можливість здійснення суб'єктом дій, спрямованих на ухилення від суду та слідства або в інший

спосіб перешкоджати правосуддю [5]. Це припущення ґрунтується на отриманій слідчим інформації, але повинно мати фактичне підґрунтя. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. вказує на необхідність доведення достовірності інформації, покладеної в основу клопотання про застосування запобіжного заходу, що є гарантією недопущення необґрунтованого застосування примусу в кримінальному провадженні.

Рішення щодо обрання певного виду запобіжного заходу приймається з урахуванням загальних і спеціальних підстав їх застосування. Загальні підстави застосування запобіжних заходів (дані про те, що підозрюваний, обвинувачений намагається перешкодити здійсненню правосуддя) впливають на вирішення питання безпосередньо про необхідність застосування превентивних засобів примусу. Спеціальні підстави обґрунтовують необхідність застосування саме цього виду запобіжного заходу.

Загальні підстави застосування запобіжного заходу за Кодексом – це наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення та наявність ризиків, що особа спробує переховатися від органів досудового розслідування чи суду, знищити, сховати або спотворити докази по справі, незаконно впливати на інших учасників провадження, перешкоджати кримінальному провадженню в іншій

спосіб, вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення. На жаль, Кодекс 2012 р., як і Кодекс 1960 р., не визначає спеціальних підстав для застосування певного виду запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою.

Висновки

Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. є дуже важливим для розвитку сучасного суспільства. Він містить багато прогресивних і гуманістичних положень у сфері застосування заходів кримінально-процесуального примусу, так наприклад, доведеність необхідності застосування будь-якого запобіжного заходу та санкціонування такого рішення суддею, обмеження терміну дії запобіжного заходу, не пов'язаних із триманням під вартою.

Незважаючи на це, деякі недоліки, що існували у Кримінально-процесуальному кодексі 1960 р., залишилися недопрацьованими, наприклад, відсутність визначення ступеня суворості запобіжних заходів, нечіткість поняття «наявність обґрунтованої підозри», відсутність визначення спеціальних підстав для застосування окремих видів запобіжних заходів та інші. Усе це говорить про те, що необхідно продовжувати реформування кримінально-процесуального законодавства та системи правосуддя в Україні.

Список використаних джерел

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – С. 11. – Ст. 1370.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – №2. – Ст. 15.
3. Кулініч І.О. Психологія управління : навч. посібник / І.О. Кулініч. – К. : Знання, 2008. – 292 с.
4. Погорецький М.А. Обґрунтування рішень про застосування примусових заходів у кримінальних справах про організовану злочинність / М.А. Погорецький // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – № 15. – С. 3-14.
5. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе / В.А. Михайлов. – М. : Право и Закон, 1996. – 304 с.